

LÁTLELETEK A 20. SZÁZADI MAGYAR KÜLPOLITIKÁRÓL

Pritz Pál: Az objektivitás mítosza?

Hazánk és a nagyvilág. 20. századi metszetek

■ A történelemtudomány több alapkérdését boncolgatja kötetében Pritz Pál. Aki kezébe veszi a szakmai körökben nagy elismertségnek örvendő történész számos írását tartalmazó antológiát, az előtt a választott pályáját hivatásnak érző szakember teljes tudományos szemlélete bontakozik ki. A széles körű lexikális tudás birtokában levő kutatót, az igényes, levéltári forrásokra nagymértékben alapozó történészt bemutatni szükségtelen. Tudományos berkekben már a múlt század hetvenes éveitől elismert, az érdeklődő olvasóközönség előtt pedig az 1980-as évektől kezdve egyre nagyobb népszerűségnek örvendő alkotó korunk magyar történészeinek élvonalába tartozik. Talán nem túlzás azt állítani, hogy Pritz Pál egyike a 20. század első felének Magyarországot leginkább ismerő és azzal a hétköznapi szintjét is elérő mélységig foglalkozó történész. Méltán sorolhatjuk hát az ő nevét is az e korszakot kutató olyan történészek nevével, mint Romsics Ignác, Ormos Mária vagy a nemrég elhunyt Gergely Jenő.

Pritz Pál egyik érdeme, hogy az évtizedekig igen „kényesnek” számító és napjainkban is ingoványos talajnak tekinthető politikátörténetre fókuszálva – egyebek mellett – nem riad vissza a heves indulatokat kiváltó, a társadalomban ma is elevenen élő témáktól sem. Sőt mondhatni, éppen ezeket kedveli leginkább, hiszen tudományos alkotómunkájában ezek tisztázása jelenti a legnagyobb kihívást. Könyveiben a legújabb kori magyar történelem olyan sokat vitatott szegmenseit dolgozta fel, mint Gömbös Gyula¹ vagy Bárdossy László² miniszterelnöki tevékenysége, de az egyetemes történelem terén is szívesen nyúlt olyan, korábban tabunak számító témákhoz, mint egyebek mellett a hitleri Németország Európa-tervei.³

Jelen könyvében Pritz egyrészt arra törekszik, hogy a magyarság önképének főbb összetevőit elemezze, másrészt arra tesz kísérletet, hogy azt a külvilág Magyarországról alkotott felfogásával összevesse. Mindezt pedig nem titkoltan arra használja fel, hogy rávilágítson a történész munkásságát befolyásoló tényezőkre, az azokban rejlő veszélyekre, hovatöbbé magára az objektív történetírás nehézségeire. Munkáját mindjárt egy megdöbbentő megállapítással kezdi, kijelentve, hogy a szó abszolút értelmében objektivitás a múlt feltárásának munkájában nem létezik. A történésznek viszont törekednie kell arra, hogy a letűnt korok valóságát minél hitelesebben idézze fel.

Szerzőnk lebilincselő eszme-futtatásban fejt ki álláspontját, miszerint a teljes objektivitást gátolja egyfelől a kor mindent – az alkotó szemléletét, látásmódját is – meghatározó szelleme, amelyben a történész él, másfelől alapvető módon befolyásolja a múlt feltárásán dolgozó kutató értékítéleteit saját mikrotörténete, családjának szebb vagy mostohább sorsa az adott korban. Érzelem és értelem harmóniájára van szükség – fejt ki Pritz –, ez azonban csak nagyon ritkán és csak nagyon keveseknek adatik meg. Sok történész viszont éppen ellenkezőleg, az olvasók vélt elvárásainak megfelelően ír „hiteles” történelmet, és válik ezáltal a szakma megrontójává – mondhatnánk –, a történész legnagyobb eszményének, az objektivitásnak sírásójává.

Mindezzel együtt, figyelmeztet a történész szerző, a történetírás eddigi hatalmas felhalmozott ismeretanyagának köszönhetően napjaink társadalmában már sokkal többet tud a korábbi korokról, mint akárcsak egy generációval ezelőtt. Ennek azonban hátulütője is van, hiszen oda vezetett, hogy a ma emberét állandó kéte-

lyek gyötrik. Hozzátehetjük – amit a szerző maga nem mond ugyan ki, de érzékeltet –, hogy a folyamatosan bővülő tudás egyben elbizonytalanodást okoz, és ennek folytán a mindent leegyszerűsítő szélsőséges eszmék könnyebb terjedését is elősegíti.

Önképünk és a világ azzal szerinte messze nem azonos magyarsággépének összevetésekor Pritz Pál szép példáját nyújtja remek szintetizáló képességének, amikor kifejti, hogy a magyarokról a Nyugattal alkotott képet egykor nagyon negatív irányba terelték a kalandozások, és csak hosszú évszázadok után változott e beidegződött felfogás, előbb az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc, majd pedig – véleménye szerint döntő módon! – az 1956-os forradalom által. Főleg ez utóbbi hősiesség ellenállás állította vissza a magyarok megbecsülését a világban.

E széles körű változások arra figyelmeztetnek, vonja le a következtetést Pritz, hogy a magyar történelmet csak nemzetközi nézőpontból és azon belül is az erőviszonyokat reálisan mérlegelve lehet értékelni. Ugyanakkor viszont szerzőnk arra is emlékeztet, hogy a magyarságról alkotott kép alakulását – akárcsak más nemzetek esetében – igen jelentős mértékben érdekek, ideológiái előfeltevések alakítják. Vagyis „akkor pozitív a kép rólunk, ha vannak olyan értékeink, amelyek a másik számára fontosak és vonzóak, ha tudunk valami olyasmit nyújtani, amiből az illető országnak, nemzetnek érdeke származik, amiből profitálhat” (27.) – fogalmazza meg művének talán legfontosabb üzenetét Pritz.

Igaz ugyan, hogy e könyv, alcíme alapján, Magyarország és a világ kapcsolatainak 20. századi metszeteit nyújtja, viszont az, aki egy nagy ívű történelmi tabló kibontakozását várja ettől, bizonyos értelemben csalódnia fog. Pritz Pál nem hazudtolja meg önmagát, amikor csak a múlt évszázad első felének magyar külpolitikáját elemzi a kötet egy-egy fejezetét képező írásában. Feltehetjük a kérdést, hogy a téma ilyen mélyreható ismerője vajon miért nem vállalkozik az utóbbi évtizedek magyar külkapcsolatainak összefoglalására, a külföld közelmúltbeli magyarsággépének megrajzolására. Talán osztja azt az elég sokak által hangoztatott véleményt, hogy a magyar államnak 1945-től, a kommunizmus évtizedeiben,

a Szovjetunióval való alárendelődés és a hidegháborús viszonyok miatt, 1989-ig voltaképpen „nem volt külpolitikája”? Valószínűleg sokkal inkább arról van szó, hogy a személyesen is megélt korszakról⁴ a szerző nem akar az objektivitást óhatatlanul csorbító módon értekezni. Ugyanakkor feltehetően nagyon is helyesen a jól ismert történelmi álláspontra helyezkedik e kérdésben, miszerint az elfogulatlan történetírás alapfeltétele a tárgyalt események és folyamatok legalább fél évszázados időtávlatból való bemutatása, az 50 év által nyújtott kellő történelmi rálátás alapján való értékelés.

Ennek azonban sajnos némileg ellentmondani látszik az a tény, hogy az egy kivételével már korábban közölt írásait csokorba gyűjtő könyvében Pritz Pál néhol mégsem tudja a múltat szubjektivitástól teljesen mentesen felidézni. Igen szembe-tűnő ez például az Osztrák–Magyar Monarchia 1918-as nagy összeomlásának taglalásakor, ahol a magyarországi fejleményeket tárgyalva a történész kifejti, hogy szerinte Károlyi Mihály azért nem védhette meg a történelmi Magyarország határait, mert a frontról visszaözönlő magyar katonáknak négy év küzdelem után elégük volt már a háborúból, és az ország határai helyett csak a saját sorsuk, illetve családjuk jövője érdekelte őket. (52.) Pritz szerint ez volt az oka a tömeges leszerelésnek, a hadsereg hihetetlenül gyorsan végbemenő szétesésének. E megállapítás részben ugyan igaz, ám úgy véljük, túlzás azt állítani az egész magyar hadsereg nézve, hogy a tisztikarral egyetemben ilyen válságos időkben teljes mértékben lemondott volna a történelmi magyar határok védelméről. Hiszen így szinte melékessé válik az a nagyon is fontos tény, hogy éppen Károlyi Mihály rendelkezésére a frontról visszatért egész hadosztályokat kellett leszerelni, és így maga Károlyi is felelőssé tehető a csehek és a románok oly gyors térnyeréséért a Felvidéken, illetve Erdélyben. Itt kell ugyanakkor megemlítenünk azt is, hogy Pritz Pál, bár e könyvében egybefoglalt több írásában is foglalkozik az 1918–1919-es magyarországi eseményekkel, sehol sem említi a Székely Hadosztály megalakulását és a román királyi hadsereggel szembeni bár csak epizódyszerű, mégis erkölcsileg oly fontos ellenállását. Különösen is érdekes ez, ha figyelembe vesszük, hogy e tény önmagában is cáfolatát nyújthatja fenti állításának.

Minde mellett Pritz úgy tünteti fel Károlyit, mintha alternatíva lett volna a bolsevikokkal szemben, mintha az őszirózsás forradalomnak és az ebből kifejlődő népköztársaságnak semmi köze sem lett volna a későbbi Tanácsköztársasághoz. Véleményünk szerint a szerző ezen megállapítása sem fedi a teljes történeti valóságot.

Merőben érthetetlennek tűnik Pritz Pál azon állítása is, hogy Károlyi Mihály rendszere az arisztokrácia tagjainak menedéket jelentett volna a nép indulata elől, s még inkább az, hogy erre példának éppen gróf Bethlen István későbbi miniszterelnök esetét hozza fel, akinek állítólag azért kellett menekülnie az erdélyi Mezősámszondon lévő birtokáról, mert a feldühödött „nép” az életére tört. Pritz ezzel igazolja Bethlen Budapestre érkezését, hogy Károlyi mellett az erdélyi gróf „biztonságban érezte magát”, s ha nem így lett volna, akkor külföldre menekül tovább. (53.) Itt véleményünk szerint csúsztatásról van szó, ugyanis egyebek mellett Romsics Ignác nagyon alaposan dokumentált Bethlen-életrajzából is kiderül, hogy az erdélyi gróf nem a megfoghatatlan értelmű „nép” elől, hanem a bevonulás előtt álló román hadsereg és a nyomában fosztogató helyi román csőcselék elől menekült a magyar fővárosba 1918. december elején,⁵ és később köztudottan bizony tovább is menekült külföldre, Bécsbe. Így hát nem tekinthetjük történetileg helytállóknak Pritz Pál azon állítását, hogy Károlyi Mihály rendszere a bolsevizmus alternatívájaként működött, és a vidék lecsillapításával úgymond „jelentős mértékben régi nemzeti alapon politizált” volna. (53.)

A Tanácsköztársaság 1919. augusztus eleji válságperiódusáról értekezve a *Kun Béla után – Horthy Miklós előtt* című fejezetben bemutatott, a vörös csapatok visszavonulását követelő 1919. június 13-ai antantultimátum kapcsán, amely cseh-szlovák és román vonatkozásban ismertette az ország új határait, sarkításnak véljük Pritz azon állítását, hogy „ez volt a lényeg [...] amely felett a magyar közvélemény teljes mértékben elsiklott. [...], mert akkoron a lakosság jelentős része a határoknál lényegesen fontosabbnak tartotta, hogy mi lesz a holnapja”. (70.) Nos, ez a későbbi trianoni ország lakóira nézve éppen igaz is lehetett, de a felvidéki és az erdélyi részek magyar lakosságának túl-

nyom többségére vonatkozóan, akik ennek közvetlen következményeként az idegen megszállás állandósulását kellett hogy elszenvedjék, bizonyosan nem.

E néhány, legalábbis vitatható megállapítástól függetlenül a Pritz Pál tudományos krédóját, a legújabb kori magyar történelemtől vallott felfogását tükröző könyv igen értékes alkotásnak tekinthető. Minden benne közölt írás részletes elemzést igényelne, ez azonban messze meghaladná a rendelkezésünkre álló terjedelmi kereteket. Ezért itt csak a mű néhány igen jelentős hozadékára szeretnénk rávilágítani. A legérdekesebb részek egyikének tartjuk a *Tanácsadás a két világháború közötti magyar külpolitikában* című fejezetet, amelyben a szerző a Horthy-rendszer vezető köreinek döntéshozási mechanizmusát írja le. Pritz az először még a *Külügyi Szemle* 2009/3-as számában megjelentetett írásában feltárja a személyi kapcsolatok jelentőségét a 20. század első felének magyar külpolitikai döntéseiben. Ugyanakkor részletesen bemutatja a kor vezető politikusait Horthy Miklós kormányzótól kezdve Bethlen István, Teleki Pál, Gömbös Gyula, Darányi Kálmán, Imrédy Béla és Bárdossy László miniszterelnökökön át Kánya Kálmán és Csáky István külügyminiszterekig, feltárva mindegyikük személyiségének főbb jellemzőit, nem tévesztve szem elől sem erőnyeiket, sem hibáikat. A külpolitika alakításának és alakulásának okait taglalva mintegy kulisszatitkokat ismertet meg az olvasóval. Pritz egyfajta elkerülhetetlen kényszerpályát ír le, amelyben a politikum vezető egyéniségeit kárhóztatja azért, mert 1919-től 1944-ig úgy kormányozták az országot, hogy a nemzetközi kapcsolatok alakításában szinte soha „nem igényeltek tanácsadást”, vagyis ellenvéleményeket mondhatni egyáltalán nem vettek számításba. Ezért a szerző, nagyon is helyesen, úgy látja, hogy az 1945-ös összeomlás a rendszer jellegéből, illetve külső objektív okokból (Trianon sokkja, a kisantant szorítása, az uralkodó elit szovjetellenessége, a Németországhoz való kötődés stb.) eredően „eleve be volt kódolva”.

A korszakról nyújtott igen érdekesítő áttekintését Pritz sajnos torzóban hagyja, ugyanis nem írja le a német megszállás utáni kormányok belső működési mechanizmusát, a döntéshozás színterét mögötti módszereit. Igaz, hogy 1944.

március 19-e után nem beszélhetünk már önálló magyar külpolitikáról, de a katasztrófa felé tartó ország sorsával kapcsolatosan ekkor is születtek – még ha a németek szája íze szerint is – döntések, amelyek bemutatása igencsak hasznos és figyelemre méltó lett volna.

Szintézisalkotás mellett Pritz Pál meggyőző módon képes a „mélyre ásásra”, vagyis rövid idősíkok részletes elemzésére is. Tanúság erre könyvének *Magyarország és a nagyhatalmak 1938-ban* című fejezete, amelyben széles körű forrásanyagot felhasználva, árnyaltan tudja bemutatni az ország külpolitikai helyzetét a második világháborút közvetlenül megelőző időszakban. A szerző jártas a magyar történetírásban, mélyrehatóan ismeri a 20. század első felének magyar külpolitikájáról írottakat, a tudományos, sőt a népszerűsítő jellegű műveket is.

Azt, hogy Pritz Pál mennyire otthonosan mozog a 20. századi magyar külpolitika történetében, talán leginkább könyvének *Emlékirat és történeti valóság – Barcza György emlékiratai* című fejezete mutatja. A kötet teljes terjedelmének szinte egyharmadát kitevő, monumentális elemzésében a szerző élesen világít rá a memoárirodalom gyakorta történelmet torzító voltára. Objektív bemutatásra törekedve Pritz, anélkül hogy Barcza György egykori londoni magyar nagykövét diplomata szakértelmét vitatná, pontról pontra végigköveti a visszaemlékezésben foglaltakat, és korabeli dokumentumokra alapozva feltárja az azokban rejlő ferdtételeket. Így mutat rá arra a tényre, hogy az 1946-ban, már a háború után írt, de az interbellikum koráról szóló visszatekintést mennyiben befolyásolták a későbbi események, azok tanulságai. A történész szemszögéből vizsgálva a kérdést Pritz kifejti, hogy milyen nagy veszélyt rejtget magában a múlt kutatói számára a hivatásos diplomata tollából hitelesnek tűnő írásban foglalt megállapítások kritikátlan átvétele. Mindeközben nem fukarkodik a bírálatokkal, Barczát olykor akár Sztójay Dömével egy szinten levőnek is emlegeti, amivel azonban már bizonyára túlzásba esik. A témában jártas olvasó ugyanakkor néha úgy érezheti, hogy egyes esetekben mégis talán inkább Barcza György áll közelebb a történeti igazsághoz. Elég, ha itt a Jugoszlávia 1941-es lerohanásáról írottakat említjük, aminek kapcsán Pritz szerint a hitleri ve-

zetés csak „ajánlatot” tett a magyaroknak a hadjáratban való részvételre és a Délvidék visszaszerzésére, amit akár „vissza is lehetett volna utasítani”. A történész itt meg sem említi Magyarország német segítséggel megvalósított addigi revíziós sikereiből eredő 1941-es kiszolgáltatott helyzetét, a németek erőfölényét és elszántságát, hogy a magyarok beleegyezése nélkül is mindenképpen megindítják a délszláv állam elleni támadást, ha kell, Magyarország területén keresztül is. Mindezt figyelembe véve hajlamosak vagyunk inkább Barczának igazat adni akkor, amikor visszaemlékezésében e kérdésben „német erőszakot” említ.

Figyelemre méltó még a kötet *Lajos Iván és a magyar külpolitikai gondolkodás* című fejezete, amelyben a történész szerző a történeti múlt feltárásának másik veszélyforrását, a szakma nem hivatásos művelői, a „historizáló” dilettánsok működését ostromozza. Helyesen állapítja meg, hogy az ilyen szerzők a kötelező objektivitásra való törekvés helyett egy múltbeli eseménnyel kapcsolatosan már eleve meglévő koncepciójukhoz keresgélnek a történelmi tényeket, és szelektív válogatásukkal elferdítik a régi korok igazságát. Pritz szerint éppen ez különbözteti meg őket – így a jogász végzettségű Lajos Ivánt is – a hivatásos történészeketől, akik prekoncepciójukat a feltárt tények hatására, ha kell, el is tudják vetni, és a hiteles forrásokra támaszkodva álláspontjukat újra tudják értékelni.

Ugyanez a különbségtétel szakmabeli, illetve „műkedvelő” történetíró között világlik ki Pritz Pál jelen kötetben is közölt recenzióiból. A Gecse Géza rádiós újságíró *Bizánctól Bizáncig* címmel kiadott, az orosz birodalmi gondolatot és a pánszlávizmust taglaló művét éles kritikának veti alá, címét már eleve kifogásolja, és a szerző által nyújtott pánszlávizmus-meghatározást is elveti. Ezzel szemben Földes György *Magyarország, Románia és a nemzetiségi kérdés* címmel kiadott monumentális alkotásáról igen elismerően nyilatkozik Pritz, méltatva valóságghű, objektív múltábrázolásáért és a témában feltárt nagyszámú új forrásért.

Az objektivitás témakörénél maradván végül igen érdekes Pritz Pál azon meglátása is, hogy a hivatásosnak tekinthető történészek, bár pártatlanul és elfogulatlan módon igyekeznek a letűnt korokat bemutatni, mégis egyes nagy formátumú

történelmi szereplőkről néha mennyire eltérő, egymásnak akár szögesen ellentmondó véleményt is kialakíthatnak. Példaként Lenin alakjának megítélését hozza fel Pritz, amikor a Szovjetunió történetének tudományos feldolgozásában általánosan elismert szaktekintélynek számító Krausz Tamás történész *Lenin. Társadalomelméleti rekonstrukció* címet viselő művét Robert Service 2000-ben megjelent *Lenin. A Biography* című kötetével veti össze. Meglátása szerint mindkét feldolgozás tudományosan helytálló, értékes mű, viszont egyebek mellett a bolsevik vezető jelleméről írottak összehasonlításakor mégis annyira eltérőek, hogy úgy tűnik, mintha két külön embert, két teljesen eltérő személyiséget mutatnának be hasonló forrásanyag felhasználásával. Jogosan tehetjük hát fel Pritz Pállal együtt a kérdést: ilyen körülmények között érdemes-e, lehet-e egyáltalán objektivitásról beszélni? Erre az alapkérdésre az egyetlen lehetséges választ a szerzővel együtt valljuk: a teljes értelemben vett objektivitás bizonyított hiánya mellett marad az arra való törekvés, amelyet viszont minden, a szakmát hivatásszerűen űző történelemnek kötelessége követni.

Míndezeket figyelembe véve megállapítható, hogy Pritz Pál e kötete hiánypótló jelentőségű abból a szempontból, hogy

egyike a történelmi szakma művelésének erkölcsi tényezőjét taglaló legátfogóbb munkáknak. A történetírás egyre inkább felhíguló világában nagy szükség van ilyen alkotásokra. Kár, hogy a kötet jelentőségéhez mérten kiadásakor igen szerény mértékben szenteltek figyelmet a szöveg helyességének, a gyakori gépelési, sőt helyesírási és fogalmazásbeli hibák elkerülésének. Ráadásul az olvasóra zavaróan hat, hogy több esetben egész szövegrészek ismétlődnek akár háromszor is ugyanabban a szövegformában, s a helyzetet súlyosbítandó még az itt-ott igen terjedelmes lapalji jegyzetek közül is egyik-másik több fejezetben is szó szerint ugyanaz. Mindemellett megnehezíti a mű olvasását az is, hogy a szerző, valószínűleg hatalmas ismeretanyaga folytán, gyakran többszörösen összetett, nyolc, de olykor akár tizenkét soros mondatokba sűrítve igyekeznek – tényekkel és adatokkal többszörösen alátámasztva – kifejtetni álláspontját. Ezt ellensúlyozandó viszont Pritz kötetét pontos és rendszeres hivatkozások jellemzik, és a mű végén található rövidítések jegyzéke, valamint a minden tudományos munka alapkövetelményének tekinthető névmutató igen hasznos módon egészíti ki.

Murádin János Kristóf

■ JEGYZETEK

1. Pritz Pál: *Magyarország külpolitikája Gömbös Gyula miniszterelnöksége idején 1932–1936*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1982.
2. Az ország háborús szenvedései miatt bűnbaknak kikiáltott és 1946-ban kivégzett volt magyar miniszterelnök alakját és tevékenységét több könyvében is feldolgozta. Lásd Pritz Pál: *Bárdossy László a népbíróság előtt*. Maecenas Kiadó, Bp., 1991; Pritz Pál: *Bárdossy László*. Elektra Kiadóház, Bp., 2001 és Pritz Pál: *A Bárdossy-per*. Kossuth Kiadó, Bp., 2001.
3. Pritz Pál: *Pax Germanica. Német elképzelések Európa jövőjéről a második világháborúban*. Osiris Kiadó, Bp., 1999.
4. Pritz Pál 1944-ben született Budapesten.
5. Lásd erről részletesen Romsics Ignác: *Bethlen István. Politikai életrajz*. Osiris Kiadó, Bp., 2005. 109.